

Е. А. СИМАНОВИЧ
(Ленінград)

ПРО КУЛЬТУРУ ПОЛІВ ПОХОВАНЬ НА ПОДІЛЛІ (В ЗВ'ЯЗКУ З РОЗКОПКАМИ В с. ЛУЦІ-ВРУБЛІВЕЦЬКІЙ)

Провідна роль культури полів поховань у процесі етногенезу слов'ян справедливо визнана більшістю радянських вчених. У нашій археологічній науці питання вивчення пам'яток цієї культури та їх зв'язків із пам'ятками пізніх слов'ян часів Київської Русі завжди займали важливе місце.

Для розв'язання питань, пов'язаних з вивченням етногенезу слов'ян у перші століття н. е., для Наддніпрянщини і західних областей України зроблено багато. Але культура полів поховань Середньої Наддніпрянщини і Надбужжя, тобто районів Поділля, до цього часу не вивчалася. Тимчасом Поділля було однією з найдавніших ранньослов'янських земель: за повідомленнями стародавніх авторів, слов'яни-анти жили між рр. Дніпром і Дністром; літописні ж відомості говорять про заселення Наддніпрянщини племенами уличів.

Історія вивчення пам'яток культури полів поховань (або культури черняхівського типу) на Поділлі дуже коротка. Дореволюційні російські дослідники Поділля не приділяли достатньої уваги маловивченим пам'яткам першої половини I тисячоліття н. е. Деяку роботу по дослідженню пам'яток Поділля провели Ю. Сецінський¹ і В. Гульдман²; їх праці були видані одночасно з публікаціями В. В. Хвойка, який вперше відкрив на Україні культуру полів поховань³.

Після загарбання Бессарабії боярською Румунією і насильницького включення Західної України до складу панської Польщі для радянських археологів стало неможливим вивчення археологічних пам'яток цих областей.

У 20-х роках ряд досліджень з палеоліту Наддніпрянщини, яка стала прикордонною територією, провів М. Я. Рудинський. Одночасно ним було відзначено декілька пам'яток перших століть н. е. по р. Іванцю в районі сс. Іванківців, Кадіївки, Залісся (кол. Фрідрівці), по р. Смотричу — с. Сирватинці⁴ і в с. Озоринцях недалеко від Могильова-Подільського⁵. До цього ж часу належить публікація зведеної роботи

¹ Е. Сецинский, Археологическая карта Подольской губ., Труды XI АС, т. I.

² В. Гульдман, Памятники старины в Подольи, Каменец-Подольск, 1901.

³ В. В. Хвойко, Поля погребений в Среднем Приднепровье, ЗРАО, т. XII, вып. 1—2, СПб, 1901.

⁴ М. Рудинський, Досліди на Кам'янецьчині. Коротке звітлення за 1926 р., К., 1927, стор. 123—143.

⁵ М. Рудинський, Поповгородський вияв культури мальованої кераміки, Антропология, вип. III, К., 1930, стор. 236—259.

Ю. Сецінського про пам'ятки Поділля¹ і повідомлення про знахідки в с. Вілі-Ярузній біля Могильова-Подільського².

Напружена робота в цих районах почалася лише після возз'єднання Бессарабії з Молдавською РСР і областей Західної України з Українською РСР.

У роки Великої Вітчизняної війни ці дослідження було припинено; поновлено їх лише в 1945 р. спільними зусиллями вчених Ленінграда (Ленінградський відділ ІІМК АН СРСР) і Києва (Інститут археології Академії наук Української РСР). Роботами експедицій і загонів, очолюваних М. І. Артамоновим, С. М. Бібіковим, П. Й. Борисковським, Т. С. Пассек і М. О. Тихановою, встановлена величезна насиченість земель Поділля пам'ятками культури полів поховань черняхівського типу. Завдяки польовим дослідженням радянських учених стало можливим ставити питання, пов'язані з вивченням етногенезу слов'ян у Наддністрянщині і Надбужжі, спираючися на конкретний археологічний матеріал.

Особливий інтерес являють роботи на поселенні в с. Луці-Врублівецькій, внаслідок яких уперше склалося уявлення про поселення даної культури на початку нашої ери на території сучасного Поділля.

Поселення перших століть н. е. в с. Луці-Врублівецькій не було укріплено і простягалось вузькою смугою (на відстані близько 800 м; ширина поселення не перевищувала 80—100 м) вздовж берега р. Дністра. Починаючись із західного боку підвищеної частини горба, поселення спускалось по його східному й південному схилах. Розкопками 1945—1948 рр. було розкрито два житла, декілька печей і вогнищ господарського призначення.

Розташування майже однаково орієнтованих обох жител, що знаходились одне проти одного, а також заглиблених у землю печей, які, очевидно, належали до цих жител, дає підставу говорити про поселення з двох або декількох рядів будинків, поділених вулицею. Будинки розміщувались приблизно за 15 м один від одного.

Будинки були орієнтовані в одному напрямі — з півдня на північ і мали вхід, незалежно від їх розташування, на вулиці, з південного боку, зверненого до річки.

Більшість рис, відзначених для поселення в с. Луці-Врублівецькій, характерні й для інших поселень початку н. е.

Обидва житла, розташовані на поселенні Лука-Врублівецька, прямокутної форми, невеликі площею (№ 1 близько 18 м², № 2 — близько 11,5 м²). Це свідчить, що в кожному такому житлі мешкали невеликі родини³.

Так само як і на Середній Наддніпрянщині, тут пануючою формою суспільної організації була, очевидно, територіальна община⁴. Як відзначив П. Н. Третяков, „...на Середньому Дніпрі і в зоні Наддністрянщини слов'янські племена розпрощалися з родовим ладом дуже рано, ще у перші століття н. е. Територіальна община („вервь“) уже давно була в їх середовищі пануючою формою суспільних відносин“⁵.

¹ Ю. Сецінський, Нариси з історії Поділля, Вінниця, 1927; Ю. Сецінський, Матеріали до археології західного Поділля, зап. ВУАК'у, т. I, 1931, стор. 25—44.

² Коротке звітлення за 1926 р., К., 1927, стор. 168.

³ Дуже знаменно, що слов'янські житла XII—XIII ст. ст. у Києві мають в середньому подібні ж розміри — від 12 до 16 м² (КСИИМК, в. I, 1939, стор. 21). Структура родини з перших століть н. е., видимо, не зазнала скільки-небудь значних змін.

⁴ М. И. Артамонов, Спорные вопросы древнейшей истории славян на Руси, КСИИМК, в. VI, 1940, стор. 21.

⁵ П. Н. Третяков, Восточнославянские племена, М.—Л., 1948, стор. 144.

Характерними рисами для жител перших століть н. е. у Луці-Врублівещькій є їх невелика заглибленість у землю (житло № 1 в середньому заглиблено на 0,65 м; № 2 — у північній частині — на 0,25 м, у південній — на 0,7 м).

Плетені з лози і обмазані глиною стіни були укріплені на стовпах, на які спиралися також і балки, що підтримували дах. Стовпи розставлялися по кутках, по обидва боки дверей та вздовж бокових довгих сторін житла. Стовпи були трохи заглиблені в землю (не більше як на 0,3—0,4 м), а тому в окремих випадках не простежені. Ряд стовпців всередині напівземлянок мали різне побутове призначення. Сліди ямок перед піччю в обох житлах, очевидно, слід пояснити тим, що сюди втикалися жердини, на яких укріплювали посудину або рожен під час готування їжі. На інших вритих у землю стовпцях, очевидно, стояли нари, лави або полиці для посуду.

В обох житлах долівка не мала настилу і була нерівно утрамбована, переходячи без різкого перегину в земляні прямовисні стіни. Безпосередньо на долівці улаштовувалось вогнище; тут же було знайдено фрагменти посуду, фібули та ін. Долівка підновлювалась, очевидно, підсипанням, чим і можна пояснити велику кількість уламків кераміки, які заповнюють житла, а також невизначені обриси поверхні долівки у розпушеному гризунами чорноземі. Можливо, що серед пам'яток липицької культури, відкритих у с. Новоселці-Костюковій, Тернопільської області, саме підновленням долівок підсипанням пояснюється декілька їх горизонтів, які видно в розрізі, наведеному автором розкопок Т. Сулімирським¹. У пізніші часи обмазування долівки глиною змінило підсипання (Ягнятин)².

Вікон у житлах, очевидно, не було. Напівземлянки освітлювалися головним чином через двері. Саме це є однією з причин того, що двері в житлах перших століть н. е. повернуто у світлий південний або східний бік. Челюсті печі до того часу, поки не з'явилися вікна більших розмірів, залишалися зверненими до дверей, як було і в нашому поселенні. Взимку житла освітлювалися лучинами та каганцями. Менш імовірним є припущення про вживання світильників — серед знахідок, що належать до культури полів поховань на Україні, майже повністю відсутні світильники, типові для провінціально-римських поселень Причорномор'я. До цього часу відомо лише кілька знахідок, як, наприклад, світильник перших століть н. е. з Києва.

Для зручності входу в житла в обох випадках було залишено земляний уступ, що утворює східці. В Киселові (околиці Одеси) *in situ* знайдено висічені з каменю пороги, які показують, що в житлах перших століть н. е. двері відчинялися всередину.

В обох заглиблених житлах с. Луки-Врублівещької двері було навішено на одному з стовпів (із східного боку), що облямовували вхід, і так як і в Киселові уступ порога не давав можливості дверям відчинятися назовні. Невелика відстань між стовпами біля входу і така ж величина уступу-східця перед порогом доводять, що двері були не дуже широкі і, з певністю можна припускати, одностулкові.

Напівземлянка № 1 опалювалася склепистою глинобитною піччю, виліпленою на каркасі з лози. За цією піччю підковоподібної форми,

¹ T. Sulimirski, *Trzy chaty przedhistoryczne*. Збірник, М. Smiszko, T. Sulimirski, K. Muzkowski, *Przyczynki do poznania epoki cesarstwa rzymskiego południowo-wschodniej Polski*, Lwów, 1934, s. 39—40.

² Є. В. Махно, *Поселення культури „полів поховань“ на північно-західному Правобережжі, Археологічні пам'ятки УРСР*, т. I, К., 1949, стор. 165.

яка стояла в північно-західному кутку, виявлено велику кількість покидьків, які, цілком імовірно, мали культове значення — призначались уявлюваному охоронцеві будинку. Як відомо, в російському і українському фольклорі домовики і злидні звичайно розміщувалися за піччю або під нею. Культове поховання черепа собаки в долівці (напівземлянка № 1) пов'язане з тим же колом вірувань у потойбічного охоронця житла.

В іншому житлі чотирикутна піч була складена з каміння, не скріпленого обмазкою. Невеликі розміри каміння (середній діаметр 0,1 м) свідчать, що піч не могла мати склепіння. Подібно до печі поселення у с. Волиці, Дубенського району, Ровенської області, піч у напівземлянці № 2 мала перед топкою вимостку, що утворилася в даному випадку внаслідок утримання золи та землі.

Крім печей в обох житлах було по одному вогнищу, розташованому ближче до входу в житло; вогнища позначені пропаленістю долівки та невеликим заглибленням.

Нарешті, до напівземлянки № 1 слід віднести заглиблену чотирикутну піч, заповнену камінням, яка була розташована за 1,5 м від входу до житла.

Ліпний і кружальний посуд, а також бронзові фібули, знайдені в обох житлах, датуються IV ст. н. е. Ці фібули мають вигляд стилізованого водяного птаха, що летить; крило птаха утворює високий держак, а дзьобом служить виступ на голівці.

Є підстави припускати, що у більш ранній період на поселенні в с. Луці-Врублівецькій будували наземні житла. Остаточну відповідь на це питання дадуть дальші розкопки.

Жодне з розкопаних жител перших століть н. е. на території Наддністрянщини і західних областей України не дали повної аналогії напівземлянкам поселення Луки-Врублівецької (сс. Неслухів, Незвиськ, Голігради).

Економічною базою суспільства першої половини I тисячоліття н. е., представленого на Поділлі пам'ятками черняхівського типу, було орне землеробство і розвинене скотарство. Землеробство, що було основним заняттям місцевого населення, з давніх давен мало вироблені типи знарядь сільського господарства. Для оранки застосовувалися плуги із залізним наральником. Урожай збирали з допомогою залізних серпів, уламки яких є серед знахідок поселення Лука-Врублівецька. Для зберігання запасів зерна виготовлявся спеціальний посуд (корчаги), викопувалися ями і, очевидно, будувалися спеціальні приміщення. Наприклад, у розкопі № 1 виявлена дуже зруйнована будівля, яка могла бути саме таким сховищем. У цьому заглибленому в землю приміщенні немає слідів печі, а в заповненні виявлено величезне скупчення кераміки, серед якої є й уламки корчаг.

Визначенням уламків кісток¹ було встановлено, що на поселенні в с. Луці-Врублівецькій були всі основні види худоби, яку розводять і тепер (корови, вівці, кози, свині та ін.). Склад дикої фауни свідчить про допоміжну роль полювання.

Отже, землеробство давало основні продукти харчування. Скотарство і полювання, крім того, давали основну сировину для виготовлення одягу і деяких необхідних у побуті дрібних виробів (наприклад, з кісті вирізували гребінці, робили ложила та ін.). Носіям цієї культури на території Поділля була відома й обробка заліза, що підтверджується

¹ Кісткові уламки визначила В. І. Бібікова.

знахідками виробів із заліза та шлаків. Величезна кількість кераміки вказує також і на розвинене ремісницьке гончарне виробництво.

Вивчаючи кераміку I—V ст. н. е., знайдену на території Поділля, ми ставимо перед собою завдання: 1) виділити і проаналізувати основні типи посуду, вживаного на Поділлі у перші століття н. е.; 2) визначити райони, характеризовані керамікою з специфічними рисами Наддністрянщини і Надбужжя; 3) показати спільність і зв'язок даних областей Поділля з іншими місцями, де виявлені знахідки черняхівського типу; 4) по можливості дати відповідь на питання, пов'язані з генезисом культури полів поховань Поділля.

О. А. Спицин для культури полів поховань черняхівського типу виділив такі типи посудин: чашки, келихи (стопки), кухлі, глечики, горщики¹. Така класифікація для посуду з Поділля не є придатною, тому що на цій території найбільш поширені були горщики і миски, менше — глечики й келихи, а крім того, зрідка траплялися деякі специфічні види посуду. Посудини, що їх О. А. Спицин називає кухлями, типовіші для наддніпровських полів поховань, і до цього часу на Поділлі їх не зустрінуто.

Усю кераміку цієї культури на території Поділля за технікою виготовлення можна розподілити на ліпну і кружальну, лощену і нелощену. Приблизне співвідношення цих груп показують підрахунки кераміки з розкопу № 1 с. Луки-Врублівецької. Враховуючи ці дані, можна говорити про деяку перевагу нелощених уламків, але такої значної переваги цього виду кераміки, яке простежила Є. В. Махно у Середній Наддніпрянині, на поселенні Луки-Врублівецької не спостережено. Проте у вінницькому Надбужжі явно переважає нелощений посуд. Слід відзначити, що ліпної кераміки на нашому поселенні знайдено значно більше, ніж у Черняхівському могильнику або в розкопаних останнім часом поселеннях у сс. Жуківцях та Ягнятині. В Черняхівському могильнику ліпний посуд становить приблизно 1%, в сс. Ягнятині — 2,5%, Жуківцях — 5%², Луці-Врублівецькій 10—15%.

Горщики є не тільки переважаючою, але й найбільш укоріненою в побуті формою посуду. Відрізняючись один від одного окремими екземплярами, ці горщики багатьма постійними особливостями своєї форми і орнаментациі доводять спільність матеріальної культури початку н. е. на величезних просторах півдня СРСР.

З ліпних груп на Поділлі найпоширенішими були горщики, що генетично беруть свій початок ще з часів латену. Ці посудини мають видовжені пропорції з розширенням тулуба у верхній частині і положисто відігнутими плічками. Край горщика округлий або вугластий, трохи відігнутий. Дно виділено невиразно.

Зроблені ці горщики, як і інший ліпний посуд, з грубої глини з домішкою піску. Поверхня горщиків внаслідок поганого випалу часто нерівного кольору; переважають кольори жовтий і коричневий. Розміри горщиків варіюють від дуже значних до невеличких посудин (табл. I, 6, 7, 9). Поширені ці посудини в усіх поселеннях III—IV ст. ст. н. е. від Правобережної України до Польщі й Сілезії включно. Схожість горщиків, виготовлених на крузі, з ліпними горщиками не викликає сумніву. Типова для кружальних горщиків форма цілком обумовлена відомою з часів латену формою ліпних горщиків. Тільки взаємозв'язком можна

¹ А. А. Спицин, Поля погребальных урн, Советская археология, X, 1948, стор. 57—58.

² Є. В. Махно, Поселения культуры полів поховань на північно-західному Правобережжі, Археологічні пам'ятки УРСР, т. I, К., 1949, стор. 162.

пояснити подібність орнаментації ліпних і кружальних горщиків, наприклад, валиком під вінцями або по плічках (табл. I, 9, 10).

Другий, дуже поширений, але характерний тільки для західних областей культури полів поховань, тип горщика має стінки, що конічно розширюються (табл. I, 1).

Сферу поширення подібних посудин обмежує територія, зайнята культурою підкарпатських курганів, територія західних областей України, Наддністрянщини та Надбужжя і, нарешті, Житомирська область, де с. Пражив є тепер найбільш східним пунктом.

У перші століття н. е. такі посудини зустрічаються у пам'ятках липицької культури, але існують і пізніше, у III—IV ст. ст. н. е. Горщик такого типу, наближаючись формою до миски, різноманітно використовувався. Очевидно, внаслідок цього з появою гончарного круга в III—IV ст. ст. н. е. продовжують зустрічатися такі ж горщики, але виготовлені вже на крузі (с. Йосипівка).

Винятковий інтерес являє уламок чорнолощеного ліпного горщика з поселення Луки-Врублівецької, також конічної форми. Ця посудина мала в перегині квадратну ручку, яка починалася від самого дна і, очевидно, доходила до краю (табл. I, 4). Ця форма — дуже важливий показник зв'язків з греко-фракійським світом. Подібні ж посудини, крім Румунії, відомі і на території липицької культури¹, але вони не знайдені в центральній і східній частинах України.

Заслуговує також на увагу уламок ліпного вузькогілого, очевидно витягнутої форми горщика з дуже відігнутими широкими вінцями, що звужуються і закруглюються біля краю (табл. I, 18). Посудини цього типу зустрічаються також у Дакії за латенського часу, але не будучи вузьколокальними, вони відомі і в ранніх полях поховань зарубинецько-корчоватського типу².

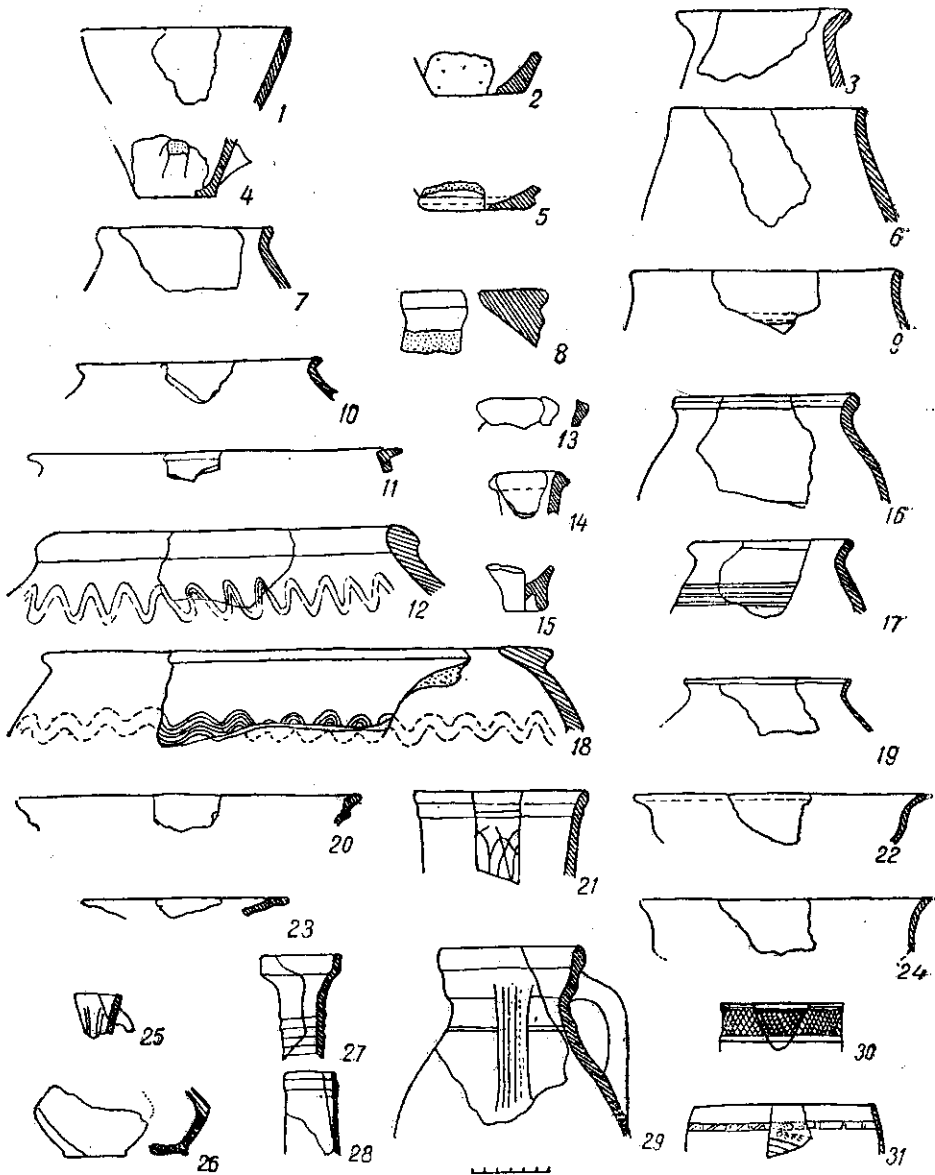
Серед горщиків посудини із загнутими всередину краями трапляються дуже рідко. Особливості цієї архаїчної групи не відбилися на формі кружального посуду, і після III—IV ст. ст. посудини із загнутими всередину краями зникають. Запаси зберігалися у кружальних корчагах, які становлять особливу групу посуду (табл. I, 8, 11, 12, 13). Ці еліптичної форми посудини звичайно мають широкі горизонтальні вінця. Виготовлені вони з сірої глини з домішкою піску, добре обпалені, іноді орнаментовані врзніми багаторядними хвилеподібними смугами або лощінням. У західних областях України, Середній Наддністрянщині, на півдні Польщі і в Сілезії відома найбільша різноманітність варіантів і форм цих посудин. Вони неодноразово зустрічалися і в розкопках на Наддніпрянщині, аж до Полтавщини.

Необґрунтовані концепції німецьких учених — Б. Ріхтгофена про вандальську приналежність цих корчаг або Е. Беннінгера про походження корчаг (Krausengefäße) з Паннонії і поширення їх готами — спростовуються значним розповсюдженням даного виду посудин. Думка про пріоритет виникнення цих посудин за часів липицької культури, запропонована М. Смішком, є недосить переконливою³. Ми вважаємо, що подібного типу корчаги виникли внаслідок єдиного суспільно-еконо-

¹ М. Смішко, Доба полів поховань у західних областях УРСР, Археологія, II, К., 1948, стор. 119, табл. II, 7.

² В. В. Хвойко, Поля погребений в среднем Приднепровье, ЗРАО, т. XII, вып. 1—2, СПб, 1901, табл. XXIII, 20.

³ M. Smiszko, Osady Kultury lipickiej, Збірник, М. Smiszko, T. Sulimirski, K. Muczkowski, Przyczynki do poznania epoki cesarstwa rzymskiego południowo-wschodniej Polski, Lwów, 1934, s. 26.

Зразки кераміки культури полів поховань Поділля.

1, 3, 4, 6-9, 12-19, 21, 25-31 — Лука-Врублівецька; 2 — Мар'янівка, Немірвського району, Вінницької області; 5 — Кароліна (суч. Дібровка), Червоноармійського району, Житомирської області; 10 — Іванів, 11 — Гушчяці, Калинівського району, Вінницької області; 22-24 — Переорки, Вінницького району.

мічного розвитку південних варварських племен. Формою ці корчаги близькі до скіфських.

Форма і орнаментация мисок дуже різноманітна, з різним вигином плічків і різним оформленням вінець. Колір поверхні мисок варіював від ясногосірого до чорного, причому поверхні були з лощінням або без нього.

За типом ці миски можна поділити на закриті й відкриті (табл. I, 22, 24). Найбільш поширені відкриті миски могли служити, крім того, покриттями (табл. I, 20, 23). Миски зроблені переважно на крузі і дуже часто вкриті у верхній частині лощеним або карбованим штампованим орнаментом.

Найпоширенішими з глеків, кількість яких взагалі значно поступається перед двома попередніми групами, були широкогорлі посудини з діаметром горла 9—12 см (табл. I, 21, 29). Віңця їх, як видно з розрізів, стовщені і закруглені. Відразу ж за стовщенням вінець звичайно іде валик, що оперізує горло, до якого, як правило, прикріплена ручка, оздоблена одним або двома поздовжніми жолобками або просто овальна у перетині. Тулуб звичайно витягнуто-округлий або з більш-менш виявленою біконічністю.

Друга, менш численна група складається з вузькогорлих глечиків діаметром 3,5—6,5 см (табл. I, 25—28).

Характерних об'єднуючих рис у формі вузькогорлих глечиків не спостерігається. Наприклад, кожний з таких глечиків, знайдених у Луці-Врублівецькій, дуже своєрідний і не має інших аналогій серед посуду цього поселення. Очевидно, ці глечики мали спеціальне призначення на відміну від більш поширених у побуті глечиків широкогорлого типу. Вузькогорлі глечики призначалися, очевидно, для пахоців або п'янок напоїв.

Глечики часто орнаментовані лощеним рисунком вздовж горла і плічків (табл. I, 21). Інші способи орнаментации зустрічаються на глечиках значно рідше. Виготовлені ці посудини, як правило, на гончарному крузі, із сірої глини з домішкою піску. Ліпні глечики на Поділлі зустрічаються дуже рідко. На зламі I—II тисячоліть н. е. подібні глечики вже вийшли з ужитку.

Кубки — найменш численна група посуду. Вони бувають напівсферичної і витягнутої форми у вигляді склянки, що звужується донизу (табл. I, 30, 31). Поверхня кубка звичайно вся орнаментована вдавненнями штампа і карбованими лініями, виконаними невеликим колесом (табл. I, 31). Напівсферичні кубки раніше виходять з ужитку, ніж кубки у вигляді склянки, що звужуються донизу. Останні існують у зміненому вигляді і в другій половині I тисячоліття н. е. Ці кубки мають поверхню чорного кольору і виготовлені з добре відмученої глини, прекрасно випалені¹; лощіння, яким вкрито кубки, стиль орнаментации і глиняне тісто, іноді навіть на зламі, має чорний колір, що відрізняє їх від іншого посуду Поділля (Вороновиці, Лука-Врублівецька). Особливості посуду дають підстави припускати, що він ввозився з місцевих центрів керамічного виробництва. З цих центрів вони розходились по всій території, яку займали споріднені племена носіїв культури полів поховань.

Імпорт провінціально-римського посуду з Причорномор'я становив

¹ Крім кубків з глини, вживався також скляний посуд. На жаль, невелика кількість уламків скла з Луки-Врублівецької не дає можливості дати розгорнуту характеристику цього роду посуду. Можна тільки сказати, що в західноукраїнських пам'ятках поверхню скляних кубків робили гладкою і вкритою змелоподібними нитками.

незначний процент до всієї маси кераміки з поселень і могильників Поділля. При цьому, порівнюючи тільки підйомний матеріал, можна відмітити, що на Наддністрянщині і в західних областях Української РСР привозного провінціально-римського посуду більше, ніж у вінницькому Надбужжі. Уламки належали переважно амфорам (табл. I, 13—15), а це свідчило про жваві торговельні стосунки по р. Дністру. Територія вінницького Надбужжя не лежала на такому поживаєленому торговельному шляху і тому її розвиток був більш самостійним і самобутнім. Локальні відміни Наддністрянщини від вінницького Надбужжя підтверджуються зіставленням кераміки обох територій.

На Наддністрянщині спостерігається, навіть за даними підйомного матеріалу, значно більша різноманітність форм і орнаменталії посуду. Порівнюючи кераміку з поселень Вороновиця, Макарівка, Коновка, Лука-Врублівецька з керамікою пам'яток Надбужжя, наприклад із поселень Іванів, Кароліна, Гушинці, Мар'янівка, ця відмінність посуду відразу ж впадає у вічі. Проте, незважаючи на локальні відміни ряду рис у кераміці Поділля перших століть н. е., можна з усією очевидністю встановити її приналежність до пам'яток культури черняхівського типу. Про це свідчить спільність провідних типів посуду, схожість окремих видів посуду (горщиків, мисок, глечиків) і наявність торговельних зв'язків між племенами, які можна простежити ще за скіфських часів. Внаслідок торговельних і воєнних взаємовідносин та єдиного суспільно-економічного процесу розвитку вироблюється спільність типів посуду, фібул та інших виробів на величезних просторах України, зайнятих культурою полів поховань. Речі з місцевих центрів гончарного виробництва вивозилися у близькі і віддалені райони, про що свідчать знахідки кубків та відкриття великих ремісничих центрів типу Тропіщева (район Кракова), де протягом декількох сотень метрів було виявлено 10 гончарних печей V ст¹.

Для розв'язання питання про етногенез слов'ян велике значення має розгляд найбільш ранніх і пізніх пам'яток культури полів поховань, виявлених на Поділлі, та встановлення їх взаємозв'язку.

Нечисленні пам'ятки початку н. е. (до яких можна віднести на Наддністрянщині Говду та Станіславовку або поховання, зв'язані з пшеворською культурою, в с. Велика Тарнава)² дають підстави твердити, що в перші століття н. е. життя в цих районах не припинялося. Проте вважати пшеворську культуру безпосереднім предком культури черняхівського типу на Поділлі немає ніяких даних. У Луці-Врублівецькій та серед інших пам'яток Поділля елементів пшеворської культури дуже мало. Вони вичерпуються подібністю горщиків закритого типу або з трохи видавленим краєм і орнаменталією у вигляді безладно нанесених врізних ліній на поверхню ліпних горщиків та пунктиру, замкненого між двома врізними лініями.

Значно більше спільних рис у посуді можна встановити при порівнянні знахідок Поділля з пам'ятками липицької культури (аналогії серед горщиків, мисок, глечиків, мотиви орнаменталії ялинкою, вертикальними змієподібними лініями по шийці глечика та ін.).

Також окремими спільними елементами обмежується подібність пам'яток черняхівського типу Поділля з пам'ятками Дакії: деякі форми

¹ Журн. „Вопросы истории“ № 3, 1947, стор. 155; Т. Reuman, Problem Keramiki siwej na kole toczzonej na tle odkryc w gornym dorzeczu Wisly. Wiadomości archeologiczne, t. XIV, 1936.

² А. А. Спицын, Памятники латенской культуры в России, ИАК, 12, 1904, стор. 78.

мисок і конічні, що розширюються, посудини з ручкою (Лука-Врублівецька), багатопроменеві штаповані розетки, які оперізують посудину в три ряди (Йосипівка), уламок сіроглиняного широкого горизонтального вінця від миски з трьома ручками, оздоблений візерунками у вигляді ов (Макарівка), валик на перегині тулуба миски з жолобом по його верхньому краю (Гущинці).

Ці риси подібності не можуть бути показником хронологічної і етнічної приналежності. Вони підтверджують лише висновки лінгвістів та істориків про етногенез південних слов'ян, що проходив у взаємозв'язку з племенами Дакиї (М. С. Державін, В. В. Мавродін, М. О. Тиханова).

Немає до цього часу на Поділлі й пам'яток зарубинецького-корчоватського типу, які б допомогли простежити поступовий розвиток культури черняхівського типу на даній території.

Треба остаточно покінути з ворожими теоріями про принесення з півночі найголовніших особливостей, що характеризують дану культуру. Матеріали розкопок на Україні в корні заперечують ці твердження. Навпаки, як доведено археологічними розкопками, області Східної Німеччини і Повисля мали нижчий культурний розвиток, ніж південно-західні області Європи. Зокрема, як нами було простежено, житла поселень культури полів поховань не мають рис, схожих з скандинавським житлобудуванням перших століть н. е.

Немає підстав пояснювати виникнення черняхівської культури на Поділлі і за рахунок провінціально-римських впливів. Запозичення деяких форм і деталей техніки керамічного виробництва¹ не відбулося на культурних традиціях місцевого населення, а поодинокі імпортовані речі не могли мати якогось впливу на всю культуру, оскільки можна з певністю говорити про випадковий характер імпортованих речей. Серед привозних речей переважали предмети розкоші, якими, природно, користувалася лише привілейована частина суспільства.

Отже, ранні етапи генезису культури черняхівського типу на Поділлі ще не з'ясовані. Ми спостерігаємо окремі елементи, але не знаємо такої культурної групи, яка могла б повністю пояснити виникнення своєрідного варіанту культури черняхівського типу на Поділлі.

Риси схожості в кераміці і обрядах поховань культури черняхівського типу із пізньослов'янською культурою неодноразово звертали на себе увагу ще перших дослідників цієї культури. На це є вказівки в працях В. В. Хвойка² і О. А. Спицина³.

Зв'язок культури полів поховань з пізньослов'янською культурою нині не викликає сумнівів у більшості радянських вчених. Найпоширеніші в пізньослов'янський період форми горщиків зустрічаються вже в пам'ятках культури полів поховань. Зокрема, горщики з відігнутими вінцями і вугластим зрізом країни по верхньому краю та „карнізиками“ — по нижньому зустрічаються в обох культурах. Трапляється також посуд, що має кільцеву ніжку або ввігнуту центральну частину. Орнамент у вигляді валиків наносився по плічках горщиків, а також прямими, паралельно врізними лініями, наскісними насічками, пункти-

¹ Порівняйте гончарні печі в Лепесівці, Неслухові, Голині з елліністичними і провінціально-римськими печами, опублікованими В. Ф. Гайдукевичем у статті „Античные керамические печи“, ИГАИМК, вып. 80, 1934.

² В. В. Хвойко, Поля погребеный в Среднем Приднепровье, ЗРАО, т. XII, вып. 1—2, СПб, 1901, стор. 189.

³ А. А. Спицын, Расселение древнерусских племен по археологическим данным ЖМНП, VIII, СПб, 1899; А. А. Спицын, Древности антов, Сборник статей в честь А. И. Соболевского, Л., 1926, стор. 494.

ром з допомогою зубчастого колеса; відомі технологічні прийоми складання подвійних вінець і проведення під ними широкої смуги пальцями; простежуються незглажені вищерблини.

Таким чином, у пізньослов'янський час продовжують існувати основні види орнаментів, відомі в перші століття н. е.

Про існування пам'яток проміжного типу між обома культурами свідчать знахідки в с. Бугорках недалеко від Вінниці. Це поселення існувало досить довго. Кераміка пізнього періоду життя поселення дуже близька до знахідок з поселення Лука-Врублівецька. Товстостінні, грубоглиняні великі посудини з поселення Бугорок були вкриті хвилястими і прямими лініями в один або кілька рядів. Цей посуд належить до другої половини I тисячоліття н. е.

Дальші дослідження допоможуть розв'язати найскладніші проблеми етногенезу східних слов'ян і чіткіше встановити кордони території проживання різних слов'янських племен та їх культурні особливості, які намічаються вже в першій половині I тисячоліття н. е.

Э. А. СЫМАНОВИЧ

О КУЛЬТУРЕ ПОЛЕЙ ПОГРЕБЕНИЙ В ПОДОЛИИ (В СВЯЗИ С РАСКОПКАМИ В с. ЛУКЕ-ВРУБЛЕВЕЦКОЙ)

Резюме

Большое значение для изучения памятников культуры полей погребений черняховского типа в Поднестровье имеют раскопки поселения в с. Луке-Врублевецкой. Как установлено, поселение располагалось вдоль берега р. Днестра по восточному и южному склонам, занимая полосу 800 м длины и до 80—100 м ширины, и состояло из слегка углубленных в землю, прямоугольных в плане жилищ.

Экономическую базу общества начала I тысячелетия н. э. составляли земледелие, скотоводство и развитое, отделившееся от них, ремесло, что обусловило существование территориальных общин.

Автор предлагает свою схему классификации посуды культуры полей погребения Поднестровья и на основании этой схемы делает попытку установить ее локальные особенности.
